

Живко Жеков / Zhivko Zhekov

РИМ В ЕПОХАТА НА ЕТРУСКАТА ДОМИНАЦИЯ – РЕАЛНОСТ И МИТОЛОГЕМИ

Rome in the Age of Etruscan Domination – Reality and Mythologies

Abstract: One of the most controversial questions about the history of Ancient Rome that is debated in modern historiography is whether the Etruscans ruled the Eternal City in the initial period of its existence. Many modern authors deny the existence of Etruscan control over Rome, although they acknowledge the legendary nature of Roman historical tradition for this period. Analysis of the ancient narrative tradition shows that the Etruscans undoubtedly ruled Rome in the 6th century BC. Arguments in support of this thesis are the creation of several Roman institutions by them, and also the fact that they excavated the Cloaca Maxima, by which they dried the lands under the future forum, then paved the latter, turning it into a city square, and in this way it is practically possible to create the city of Rome.

Keywords: Ancient Rome, Etruscans, Cloaca Maxima, Tarquinius Priscus, Servius Tullius.

Един от най-спорните въпроси относно историята на Древен Рим, който се дискутира в съвременната историография, е владели ли са етруските Вечния град в началния период от неговото съществуване? Много съвременни автори отричат съществуването на етруски контрол над Рим, въпреки че признават легендарния характер на римската историческа традиция за този период¹. Сред тях особен интерес представлява Тим Корнъл, който е един от най-добрите познавачи на ранната римска история². Той е склонен да се довери на Тит Ливий, но в същото време признава, че неговите сведения за периода са проблемни. Тази хипотеза е интересна сама по себе си, но не кореспондира с вътрешната логика на античната наративна традиция, върху която се изгражда³. Самите римляни признават, че заимстват множество от властовите инстинкти от етруските, което показва, че за тях властта на тирените над Рим през определен период от епохата на рексовете е реален факт⁴.

Според античната наративна традиция през последния век от управлението на рексове в Рим градът е управляван от етруска династия⁵. Етруските донасят и въвеждат редица инсигнии и иновации в държавните институции, културата и религията⁶. Вероятно с времето на тяхната доминация е свързано възприемането на хоплитската фаланга като боен строй от legionите и свързаното с този процес превъоръжаване на част от по-богатите плебеи с хоплитски панопии⁷. Разбира се, римляните възприемат само основните елементи от хоплитското въоръжение⁸, запазвайки редица специфични за тях традиции във въоръжението⁹. Процесът трудно може да се проследи хронологически, но са възможни няколко предварителни хипотези, които евентуално могат да позволят формулирането на работна хипотеза. Възприемането на хоплитския панопий в Етрурия не може да предшества неговото налагане в Елада, което подсказва, че възможно най-ранната дата за началото на процеса следва да се отнесе към втората половина на VII в. пр. Хр.¹⁰, което, от своя страна, отнася възприемането на хоплитския панопий от римляните към края на този век и началото на следващия¹¹.

Установяването на етруската доминация над Рим не може да се датира със сигурност. Римската аналитична традиция го отнася към края на VII в. пр. Хр.¹², което в контекста на динамиката в развитието на геостратегическата ситуация на Апенинския полуостров през VII – VI в. пр. Хр. е възможно¹³. През посочения период етруските са една от най-експанзионистичните сили на Апенинския полуостров. Те настъпват на север и овладяват ключови позиции в долината на р. Падус и правят опит да установят контрол над Кампания. Достъпът по суша до нея от Етрурия минава през р. Тибър, най-удобният брод в долното течение, на която се контролира от Рим¹⁴. В тази връзка за етруските е стратегически изключително важно да установят контрол над него, което предполага, че те полагат значителни усилия, а предвид техните военни възможности през епохата и тези на римляните завладяването на Рим от етруските и напълно реално¹⁵. Продължавайки своята експанзия на юг към Кампания, те вероятно успяват да поставят под свой контрол част от латинските градове¹⁶. Хипотетично е възможно данните на античната наративна традиция относно войните, водени от последните римски рексове с латините да се интерпретират като част от този процес, защото римляните, вече управлявани от етруски владетели, се превръщат във форпост за етруската експанзия в Лациум.

Според античната наративна традиция първият етруски рекс Тарквиний Приск управлява 38 години – от 616 до 578/7 г. пр. Хр.,¹⁷ а неговото управление се характеризира с експанзия срещу латините и сабините¹⁸. Тези военни действия потвърждават тезата, че Рим е завладян от етруските, които го използват като своя база при експанзията си южно от река Тибър в посока Лациум и земите на сабините¹⁹. Крайната цел на тази офанзива, разбира се, е Кампания, към която етруските имат траен интерес поради природните богатства на областта, но там те срещат ожесточена съпротива от страна на елините, които основават

редица апойкии по нейното крайбрежие. Конкуренцията между етруските и елините по море принуждава агресорите да търсят пътища към богатата област по суша. Най-късият и удобен път за тях минава през долното течение на р. Тибър и Лациум. В региона единственият удобен брод за преминаване през реката се намира в района на Септимонциума, което обяснява експанзията на етруските в тази посока.

Първият етруски рекс на Рим се опитва да създаде четвърта триба, в която да запише плебеите, но опитите му се провалят поради противодействието на жреците²⁰. В отговор той включва някои от най-богатите плебейски *familiae* в състава на трите родоци патрициански триби под името *gentes minores*²¹. Реформата предполага опит от страна на етруския владетел да привлече на своя страна част от плебейския римски елит и по този начин да затвърди властта си в Рим²².

Управлението на Приск е забележително с факта, че той е първият етруски рекс в Рим, т.е. той активно участва и може би играе водеща роля в налагането на етруското влияние в града. Според част от съвременните историци той е и първият със сигурност исторически владетел на бъдещия „Вечен град“, защото рексове, управлявали до него, се разглеждат като легендарни или митични. В тази връзка може да се каже, че неговото властване бележи преломен етап в ранната история на римляните²³.

Според античните автори Приск организира прокопаването и облицовката с камък на подземен канал, който минава през територията на по-късния форум, а впоследствие е известен като „Слоаса Махима“²⁴. Първоначално каналът е с дължина 800 м и се влива в Тибър²⁵. С негова помощ се отводняват наводнените ливади между римските хълмове Палатин, Капитолий и Целий²⁶. Всъщност отводняването на тази част от района на Септимонциума е ключово за възникването на Рим като град, едва след неговото прокопаване е възможно павирането на Форума, а то, от своя страна бележи момента, в който отделните селища на Септимонциума се сливат в единна градска агломерация. Фактически процесът започва, след като етруските завладяват Септимонциума, което практически означава, че реално те създават град Рим, обединявайки разпръснатите селища по хълмовете Палатин, Квиринал, Есквилин и Виминал в единна градска общност.

Тарквиний Приск заповядва да се оформи мястото, на което се свикват куриатните комиции във формата на паралелограм, а съседните участъци продава на търговци, с условието те да построят там своите лавки²⁷. В случая е важно, че и тази институция – куриатните комиции – античните автори свързват с него. Логично е да се постави въпросът дали всъщност той не ги създава, а не само да оформя мястото за тях? Фактът, че той определя мястото, на което те ще се свикват в бъдеще, може да се разглежда като аргумент в подкрепа на подобна работна хипотеза. Куриатните комиции са първите римски политически институции, чрез които може да се реализира правото за гласуване на част

от населението на Рим. Те формират в известна степен модела, по който ще се провежда гласуването в следващите видове комиции – центуриатните и трибутните. В куриатните комиции всяка курия има един глас, по същия модел в центуриатните комиции всяка центурия има един глас, а в трибутните комиции всяка триба също има един глас.

Причината за създаването на куриатните комиции или за тяхното реформиране от Тарквиний Приск може да се търси в необходимостта етруските пристигнали с него, да получат граждански права или да се формира първа граждански колектив. Тяхното формиране е възможно да е разглеждано от първия етруски рекс като начин, по който да определи кои групи от населението на Септимонциума да получат граждански права в основания от него град.

С личността на следващия етруски рекс – Сервий Тулий, който според античните автори управлява Рим, са свързани множество дискуссионни въпроси, които не са намерили своето окончателно разрешение в историографията²⁸. Античните извори предават устойчива митологична традиция, според която той е син на прислужница – дори с робски произход, които се жени за дъщерята на Тарквиний Приск и така получава властта. Според император Клавдий той е етруски авантюрист, който се казва Мастарна, но след като се преселва в Рим заедно с оцелелите наемници от отряда на Целий Вибена, е приет от Тарквиний Приск в неговия дом и приема името Сервий Тулий²⁹.

Сведението на император Клавдий, поставено в контекста на античната наративна традиция как Сервий Тулий поема властта, дава възможност за формулирането на работна хипотеза относно структурата на монархическата власт в Рим през разглеждания период. Според една от тезите, лансирани в съвременната историография, в Рим през епохата на рексовете има две династии. Първата условно може да бъде наречена латино-сабинска, а втората – етруска. В първата се налага практиката на трона да се редуват латин, а след него сабин, след което пак латин, наследен от сабин. Тарквиний Приск, поемайки властта в Рим, прекъсва тази практика в наследяването на властта, защото той е етруск.

Първият етруски рекс на римляните няма син, поради което наследяването на властта следва да стане по традиционната за римляните линия чрез брак между дъщеря му и избрания от него за наследник на трона. Приск отказва да избере някого от наследниците на старите латински и сабински владетелски династии, а омъжва дъщеря си за Сервий Тулий³⁰, който според император Клавдий е етруск. Ако хипотетично приемем, че познавачът на етруската история ползва запазена до негово време етруска наративна традиция, можем да предположим, че в неговото твърдение има известна историческа достоверност. В този случай е възможна следната реконструкция:

За етруските през разглеждания период е характерно да използват наемници, когато са заплашени от сериозна външна сила и не могат да разчитат на своите собствени сили за нейното преодоляване³¹. Целий Вибена е нает от Тарквиний Стари заедно с неговите наемници да му помогне да завладее Рим

или да задържи властта си над него. След смъртта на Целий Вибена един от неговите приближени – етруският авантюрист Мастарна – с част от наемници се заселва за постоянно в Рим на хълма Целий, наименуван така от него в чест на неговия командир³². Впоследствие Мастарна се прекръства на Сервий Тулий. Тази хипотеза се базира изцяло на сведението на император Клавдий, след което – по думите на същия – той е приет в дома на Тарквиний Приск и го наследява на трона.

Хипотетично е допустимо да се мисли в посока на следната историческа реконструкция: Мастарна и неговите наемници минават на служба при Тарквиний Приск, който им позволява да се заселят на хълма Целий и ги използва да укрепи властта си в Рим. С цел да си гарантира верността на Мастарна, той го жени за дъщеря си и по този начин му гарантира в известна степен и че ще го наследи на трона³³.

Според анализите Сервий Тулий поема властта през 577 г. пр. Хр., а е убит или умира през 534 г. пр. Хр.³⁴. Римската аналитична традиция му приписва провеждането на кардинална реформа в римските войски, значително повлияла и върху римската политическа система³⁵. Сведенията за реформата в по-късната историческа наративна традиция са пълни с анахронизми, което затруднява разкриването на нейните реални измерения³⁶. В известна степен може да се каже, че реформата финализира процеса по налагане на хоплитската фаланга като основен боен строй, използван от римляните. Не е възможно да се проследят хронологията и последователността на проведените от Сервий Тулий реформи в римската военно-административна организация, поради което редът на тяхното представяне не е от съществено значение.

Предвид факта, че при провеждането на ценза римските граждани се вписват в новите триби е логично представянето на реформите да започне с тях. Всъщност тук отново е интересен факта, че създаването на една от главните институции, чрез която се легализира римското гражданство през следващите епохи, античните автори свързват с един от етруските рексове управлявали Рим. Отново логично възниква въпросът, дали тези етруски владетели не изглеждат едни от основните римски институции, което, от своя страна е сигурна индикация, че те практически формират римската държавност, а защо не и самата градска агломерация.

Според античната наративна традиция Сервий Тулий разделя територията на Рим на нови териториални триби/tribus³⁷, които нямат нищо общо със старите родови триби – tribus Ramnes, tribus Tities, tribus Luceres, които продължават да съществуват. Самият град Рим е разделен на три градски триби и една крайградска suburbana. Ager Romanus е разделен на неизвестен брой селски триби³⁸. През 495 г. пр. Хр. цялата територия на Рим, според Тит Ливий, е разделена на 21 триби³⁹, но този брой не може да се отнесе към времето на Сервий Тулий, защото е известно, че римляните и след неговото управление създават нови триби. Така например през 504 г. пр. Хр., след преселването на Атий Клавз с неговите роднини и клиенти в Рим, е създадена нова триба

Клавдия⁴⁰. Новите териториални градски (Сервиеви) триби са: *tribus Palatina*, *tribus Colina*, *tribus Esquilina*, *tribus Suburbana*. Всяка триба избира по един *tribunus aerarius*, който участва в изчисляване обема на имуществото на кви-ритите, включени в трибата, събирането на данъците и изплащането на запла-тите.

Впоследствие, след век или дори повече на база цензовата реформа, про-ведена от Сервий Тулий, възникват нови комиции, известни като центуриатни комиции,⁴¹ базирани върху разделянето на квиритите по имуществен принцип на VI разряда (*ordo/classis*)⁴². Възникването на центуриатните комиции е сло-жен проблем, който е обект на отделна дискусия. Младшите центурии/*centuriae juniorum* формират походната армия, а старшите/*centuriae seniores* градската войска, която защитава непосредствено Рим (*legiones urbanae*)⁴³.

Според анализите Сервий Тулий укрепява Рим с крепостни стени⁴⁴. След поемането на властта той първо започва война срещу етруските от Вей и техните съюзници от другите етруски градове. Войната завършва с победа за римляните⁴⁵. Римските историци приписват на Сервий Тулий кардинална-та реформа на римските войски, значително повлияла и върху римската по-литическа система⁴⁶. Сведенията за тази реформа в по-късната историческа наративна традиция са пълни с анахронизми, което затруднява разкриването на нейните реални измерения. В известна степен може да се каже, че тази ре-форма финализира процеса по налагане на хоплитската фаланга като основен боен строй, използван от римляните.

Една от доминиращите тези в съвременната историография акцентира върху политическите последици от реформата, а не върху нейните конкретни военни измерения. Тя е сравнявана със законодателството на Солон и на тази база анализът се съсредоточава главно върху проблемите свързани с анахро-низмите, които допускат античните автори при описание на промените, извър-шени от Сервий Тулий. Този подход има своето значение и достойнства, но коректният анализ на историческия наратив показва, че в случая става въпрос на първо място за военна, а не за политическа реформа. Доколкото в следва-щите десетилетия и векове на тази база се формират нови политически инсти-туции, тя има и политическа реалии, но в перспектива, а не като конкретна цел при нейното провеждане.

Една от основните цели на римския рекс е да унифицира доколкото е въз-можно въоръжението на легионерите съобразно тяхното имущество. Подобна мярка увеличава боеспособността на римските войски, защото явяването на служба с непълно въоръжение се наказва, което, от своя страна, принуждава легионерите да си закупват необходимото въоръжение съгласно ордото, в кое-то са вписани. В същото време всички римляни, подлежащи на военна служба, са вписани в центурии, представляващи наборни военни единици. Така при необходимост много по-лесно може да се свика наборът, като под знамената се призовават например първите десет набора от центуриите. Всички вписани,

които отговарят на тази заповед, са задължени да се явят на военна служба. Обвързването на ценза със задължението да се притежава хоплитски паноплий или основните елементи от него в зависимост от притежаваното имущество окончателно финализират процеса по налагане на хоплитската фаланга в Рим.

Вероятно с налагането на промени във военната организация Сервий Тулий се опитва да постави римските войски под свой контрол и да намали влиянието на патрициите, които до този момент командват сами отрядите, набирани от техните родове по време на военна кампания, или назначават за командири доверени свои представители. Центурионите, командващи центуриите формираните вече като полеви подразделения по време на поход, се назначават вече от рекса, което значително усилва неговия контрол върху легионите. В полевите центурии вече се служи не по родове, а според притежаваното имущество, което също ограничава влиянието на патрициите във войските⁴⁷.

През този период, както вече се отбеляза, в Рим окончателно се налага хоплитската фаланга като основен боен ред, използван от легионите. Атеней, базирайки се на по-раната римска традиция, изрично посочва, че римляните възприемат фалангата от етруските⁴⁸. Римските историци имат ясна представа, че техните предци заимстват редица елементи от въоръжението и тактиката от своите съседи, като ги доразвиват и довеждат до ново, по-съвършено ниво⁴⁹. Подобни твърдения се подкрепят и от археологическите проучвания, проведени върху територията на Рим и Лациум. Елементи от хоплитски паноплий в Средна Италия за първи път се регистрират със сигурност в Етрурия през втората половина на VII в. пр. Хр.⁵⁰. Предлаганите по-ранни датировки предизвикват основателно съмнение дори само поради факта, че в самата Елада хоплитският паноплий се появява най-рано през първата половина на същото столетие. Една по-предпазлива хипотеза е, че в Пелопонес той се налага окончателно по-скоро през втората четвърт на VII в. пр. Хр.⁵¹, което предполага етруските да го познават през втората половина на века.

Сервий Тулий е наследен от зет си Луций Тарквиний Горди, който според античната наративна традиция управлява от 534 до 510 г. пр. Хр.⁵². Според античните автори той е изключително войнствен и води множество войни срещу съседите на Рим. За да укрепи позициите си във властта, той сключва династичен брак, като дава своята дъщеря за жена на Октавий Мамилий от Тускулум, който е един от лидерите на латините, а според Тит Ливий и най-влиятелният от тях⁵³. Търсенето на съюз първо с латините вероятно индикира стабилните позиции на новия римски рекс пред влиятелните фактори в етруските градове.

Детронацията на последния етруски рекс Тарквиний Горди е представена в античната наративна традиция в драматично-романтична светлина⁵⁴. Критичният анализ показва, че събитията се развиват доста по-прозаично⁵⁵. Притиснат от патрициите, римският рекс Тарквиний Горди бяга при Ларс Порсена, владетеля на Клузий, от когото иска помощ, за да си върне властта над Рим⁵⁶. Изгонването на Тарквиний Горди и съпроводеното с него ликвидиране на етруското влияние над Рим провокират етруските да предприемат военна

офанзива срещу града, за да възстановят контрола си над брода и моста на р. Тибър и съответно над най-удобния и бърз път за Кампания.

Етруските войски, командвани от Ларс Порсена, настъпват на юг срещу Рим. Според аналитичната традиция римляните благодарение на героичството, проявено от Хораций Коклес⁵⁷, Муций Сцевола и Клелия, успяват да отблъснат етруските⁵⁸. Въпреки романтично-героичните римски разкази за съпротива срещу агресора реалността е по различна и римляните са принудени да признаят отново властта на северните си съседи⁵⁹. Според император Клавдий войските, командвани от Ларс Порсена, обсаждат и след кратка съпротива завземат Рим 508/7 г. пр. Хр.⁶⁰. Тази традиция изглежда по-достоверна,⁶¹ защото според Дионисий Халикарнаски след оттеглянето на етруските Сенатът изпраща като дарове на Ларс Порсена: трон от слонова кост, скиптер, златен венец и триумфални дрехи носени от рексове,⁶² което е индиректно доказателство, че римляните признават Ларс Порсена за владетел на Рим⁶³. Тази хипотеза се потвърждава и от факта, че Порсена не възстановява на трона Тарквиний Горди, което според античната наративна традиция е формалният повод за тази военна кампания. Владетелят на Клузий вероятно предпочита да установи личен контрол над Рим, който е възможно да реализира чрез назначени за временни магистрати верни на етруските римски патриции от етруски произход.

Вероятно римляните формално признават властта на Порсена и са принудени да направят редица териториални отстъпки на етруските, включително и на Вей, на когото връщат завоюваните земи и дават заложници⁶⁴. Развивайки своя успех, Порсена изпраща част от войските си под командването на сина си Арунт към латинския град Ариция, който е обсаден от етруските. Ариция е един от водещите центрове на латините⁶⁵. Неговото превземане ще отслаби техният съюз и ще позволи на етруските да си осигурят сухопътна връзка по суша с Кампания. Фактически градът се намира на по-късно създадения *via Appia*, който води направо от Рим в Кампания. След овладяването на Рим етруските, водени от Порсена, си осигуряват контрола върху най-удобния брод за форсиране на р. Тибър в нейното долно течение, а завладяването на Ариция ще им осигури контрола върху най-краткия маршрут за достигане до Кампания и контрола върху Албанските планини в подножието на които се намира Ариция.

Осигурили си контрола над Рим и моста на р. Тибър, етруските настъпват на юг в Лациум. Те се опитват да подчинят латините и да поставят под пълен контрол сухопътния маршрут до Кампания. Елинските апойкисти в тази област и особено тези от Куме, най-силната апойкия в региона, си дават ясна сметка, че покоряването на Лациум ще позволи на етруските да усилят своя натиск върху тях, поради което Куме решава да помогне на латините. Запазените сведения на античните автори относно военните операции на латините и съюзните им от Куме срещу етруските са фрагментарни. Един абзац от „Моралии“ на Плутарх позволява да се предположи, че военните действия

продължават няколко години. Решаващото сражение вероятно се случва край латинския град Ариция около 505/4 г. пр. Хр., който е обсаден от етруските командвани от Арунт, син на Ларс Порсена. Войските на Куме командвани от стратега Аристодем, син на Аристократ, атакуват изненадващо етруските, които са поставени между два огъня и са принудени да се отбраняват както от нападащите ги елини така и от латините от Ариция⁶⁶. Тази победа слага край на етруското проникване в южна посока по суша и вероятно отслабва контрола на Ларс Порсена над Рим.

Властта на Порсена над бъдещия Вечен град се потвърждава и от факта, разгромените под Ариция етруски войски се оттеглят в Рим, което естествено е невъзможно, ако градът не е под техен контрол⁶⁷. Вероятно етруските са изтласкани от него в резултат от контраофанзивата предприето от латините на север, след което Рим е включен в латинската федерация оглавявана от Ариция, но, разбира се, не при условията описани от античните автори. *Foedus Cassianum* е анахронизъм за началото на V в. пр. Хр. Съюз между латините и римляните при тези договорености е възможен по-скоро в края на този век.

Анализът на античната наративна традиция показва, че етруските безспорно владеят Рим през VI в. пр. Хр. Аргументи в подкрепа на подобна теза са създаването на редица римски институции от етруските, а също така фактът, че те прокопават Клоака Максима, чрез което изсушават земите под бъдещия форум. След това павират форума и го превръщат в градски площад, а по този начин е възможно на практика и да създават град Рим.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ **Meyer, J. C.** *Pre-Republican Rome: An Analysis of the Cultural and Chronological Relations 1000 – 500 B.C.*, Odense, 1986, p. 139–169, където авторът, анализирайки археологическите доказателства от периода VII – VI в. пр. Хр., открива минимално етруско влияние в Рим.

² **Cornell, T. J.** *The Beginnings of Rome. Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000 – 264 B.C.)*, London–New York: Routledge 1995, p. 122–130; 156–159.

³ **Gantz, T. N.** *The Tarquin Dynasty.* – *Historia*, 24, (1975), 539–554.

⁴ **Scullard, H. H.** *The Etruscan Cities and Rome*, Baltimore–London: The Johns Hopkins University Press, 1998, 254–266; **Pallottino, M.** *The Origins of Rome: A Survey of Recent Discoveries and Discussion.* – In: *Italy before the Romans: The Iron Age, Orientalizing, and Etruscan Periods*. Eds. D. Ridgway, F. Ridgway, London, 1979, 197–238.

⁵ **Ogilvie, R. M.** *Early Rome and the Etruscans*, London: Fontana Paperbacks, 1983, p. 65–91.

⁶ **D'Agostino, B.** *Military organization and social structure in archaic Etruria.* – In: *The Greek City. From Homer to Alexander*. Eds. O. Murray, S. Price, Oxford, 1990, 59–82; **Polia, M.** *Imperium: origine e funzione del potere regale nella Roma arcaica*, Rimini, 2001.

⁷ **Nillson, M.** *The Introduction of Hoplite Tactics of Rome.* – *Journal of Roman Studies*, 19, (1929), 1–11; **Stary, P. F.** *Foreign elements in Etruscan arms and armour: eighth to*

third centuries B.C. – *Proceedings of the Prehistoric Society*, 45, (1979), 179–206; **Saulnier, C.** *L'armée et la guerre dans le monde étrusco-romain (VIIIe–IVe s.)*, Paris, Diffusion de Boccard, 1980; **Rosenstein, N.** *Phalanges in Rome?* – In: *New Perspectives on Ancient Warfare*. Eds. G. Fagan, M. Trundle, Leiden–Boston, Brill, 2010, 289–303.

⁸ **Martínez-Pinna, J.** *La introducción del ejército hoplítico en Roma*. – *Italica*, 16, (1982), 33–44.

⁹ **Cornell, T. J.** *La guerra e lo stato in Roma arcaica (VII–V sec.)*. – In: *Alle Origini di Roma*. Ed. E. Campanile, Pisa, 1988, 89–100.

¹⁰ **Hannot, J.** *Armement, tactique et société. Réflexions sur l'exemple de l'Etrurie archaïque*. – In: *Arte militare e architettura nuragica*, Stockholm: Frizell, 1991, 73–81; **D'Agostino, B.** *Military Organization and Social Structure in Archaic Etruria*. – In: *The Greek City, From Homer to Alexander*, Oxford: Clarendon Press, 1990, 59–82.

¹¹ **Martínez-Pinna, J.** *La introducción del ejército hoplítico en Roma*. – In: *Italica*, 16, (1982), 33–44; **Spivey, N., Stoddart, S.** *Etruscan Italy: An Archaeological History*, London, B. T. Batsford, 1990, p. 129.

¹² **Linke, B.** *Von der Verwandtschaft zum Staat. Die Entstehung politischer Organisationformen in der frühromischen Geschichte*, Stuttgart: Steiner, 1995, S. 105–109.

¹³ **Migliorati, G.** *Forme politiche e tipi di governo nella Roma etrusca del VI secolo a.C.* – *Historia*, 52, (2003), 39–66.

¹⁴ **Torelli, M.** *Colonizzazioni etrusche e latine di epoca arcaica: un esempio*. – In: *Gli Etruschi e Roma. Atti incontro di studio in onore di M. Pallottino*, Rome, Bretschneider, 1981, 71–82.

¹⁵ **Gantz, T. N.** *The Tarquin Dynasty*. – *Historia*, 24, (1975), 539–554; **Cristolani, M.** *Ricerche sulle pitture della Tomba Fran Eois di Vulci: i fregi decorativi*. – *Dialoghi di Archeologia*, 1, (1967), 186–219.

¹⁶ **Naso, A.** *The Etruscans in Lazio*. – In: *The Etruscans Outside Etruria*. Ed. G. Camporeale, Los Angeles, 2004, 220–235.

¹⁷ Liv., I, 40, 1; Dion. Hal., Ant. Rom., IV, 1, 1; 6, 4.

¹⁸ Liv., I, 35, 7; 36, 1–2; 37–38, 4.

¹⁹ **Martínez-Pinna, J.** *Tarquino Prisco, Ensayo histórico sobre Roma arcaica*, Madrid: Clásicas, 1996.

²⁰ Liv., I, 36, 2–7.

²¹ Liv., I, 36, 7–8.

²² **Linke, B.** *Von der Verwandtschaft zum Staat*, S. 117–120.

²³ **Cornell, T. J.** *The Beginnings of Rome*, p. 122.

²⁴ **Bianchi, E.** *La Cloaca Maxima dalla Suburra al Foro Romano*. – *Studi Romani*, LVII, (2009), 89–125; **Bianchi, E.** *“Foro Romano”. L'intervento dei Tarquini prima della “Cloaca Maxima”*. – *Studi Romani*, LVIII, (2010), 3–26.

²⁵ **Palombi, D.** *Cloaca Maxima. Tra archeologia, topografia e storia*. – In: *Opere di regimentazione delle acque in età arcaica. Roma, Grecia e Magna Grecia, Etruria e mondo italico*. Eds. E. Bianchi, M. D'Acunto, Roma: Edizioni Quasar, 2020, 561–570, p. 561–565.

²⁶ Liv., I, 38, 6.

²⁷ Liv., I, 35, 10; **Rasmussen, T.** *The Tarquins and “Etruscan Rome”*. – In: *Gender and Ethnicity in Ancient Italy*. Eds. T. Cornell, K. Lomas, London: Accordia Research Institute, 1997, 23–30.

²⁸ **Ridley, M.** *The Enigma of Servius Tullius*. – *Klio*, 57, (1975), 147–177.

²⁹ **Briquel, D.** Le témoignage de Claude sur Mastarna/Servius Tullius. – *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 68/1, (1990), 86–108; **Malloch, S.** The tradition about the mons Caelius. – *Hermes*, 146/4, (2018), 454–469.

³⁰ *Liv.*, I, 39, 4; *Dion. Hal., Ant. Rom.*, IV, 3, 4. Тази хипотеза се потвърждава от съмненията на Ливий, че е възможно Тарквиний Приск да омъжи дъщеря си за роб, поради което той развива тезата, че Сервий Тулий е от рода на най-знатния аристократ в Корникул (*Liv.*, I, 39, 5–6). Според Дионисий Халикарнаски бащата на Сервий Тулий е от владетелски род (*Dion. Hal., Ant. Rom.*, IV, 1, 2). Всъщност тези разсъждения на Ливий могат да се интерпретират и като възможна индикация за съществувал наратив в ползваната от него аналитична традиция, която не е достигнала до нас, че част от римската аристокрация не е била доволна от сключването на този брак.

³¹ **Rawlings, L.** Condottieri and clansmen: early Italian raiding, warfare and the state. – In: *Organised Crime in Antiquity*. Ed. K. Hopwood, London, 1999, 97–127; **Stibbe, C. M.** Lapis Satricanus: Archaeological, Epigraphical, Linguistic, and Historical Aspects of the New Inscription from Satricum, Gravenhage: Staatsuitgeverij, 1980; **Bremmer, J.** The Suodales of Poplios Valesios. – *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 47, (1982), 133–147; **Hermon, E.** Le Lapis Satricanus et la colonisation militaire au début de la République. – *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Antiquité*, 111/2, (1999), 847–881; **Fiori, R.** “Gefolgschaften” e diritto di associazione e Roma Arcaica (VIII – V sec. a.C.). – In: *Societas – Ius. Munuscula di allievi a Feliciano Serrao*, Napoli, 1999, 100–158; **Maurice, L.** Amici Et Sodales: an Examination of the Double Motif in Plautus. – *Mnemosyne*, 56/2, (2003), 164–193; **Di Fazio, M.** Mercenari, tiranni, lupi: Appunti sparsi sulla mobilità di gruppi armati nell'Italia antica. – *Annali. Della fondazione per il museo “Claudio Faina”*, XX, (2013), 195–212; **Piel, Th.** Des contingents étrusques en Méditerranée occidentale: mercenaires ou forces d'intervention civiques?. – In: *Mercenariat et service étranger. Centre d'histoire et de prospective militaires*, Pully, 2010, 23–40.

³² *Tac., Ann.*, IV, 65, 1.

³³ Тази интерпретация в известна степен се потвърждава от сведението на Ливий, че синовете на Анк Марций са недоволни, че и след смъртта на Тарквиний Приск те няма да получат властта, а тя ще бъде наследена от зетя на починалия рекс (*Liv.*, I, 40, 2–3), което е доказателство, че бракът на Сервий Тулий с дъщерята на Тарквиний Приск е предпоставка за поемането на властта от първия в перспектива.

³⁴ *Liv.*, I, 41, 6 – 48, 9; *Dion. Hal., Ant. Rom.*, IV, 1, 1.

³⁵ **Thomsen, R.** *King Severus Tullius: A Historical Synthesis*, Copenhagen, 1980.

³⁶ **Sumer, G. V.** The Legion and the Centuriate Organization. – *Journal of Roman Studies*, 60, (1970), 67–78.

³⁷ *Liv.*, I, 43, 13.

³⁸ **Linke, B.** Von der Verwandtschaft zum Staat, S. 120–124.

³⁹ *Liv.*, II, 21, 7.

⁴⁰ *Liv.*, II, 16, 5.

⁴¹ **Forsythe, G.** Army and Centuriate Organization in Early Rome. – In: *A Companion to the Roman Army*. Ed. P. Edkamp, Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2007, 24–41.

⁴² *Liv.*, I, 43, 1–9; **Humm, M.** Servius Tullius et la censure: élaboration d'un modèle institutionnel. – In: *L'invention des grands hommes de la Rome antique. Die Konstruktion der grossen Männer Altroms*. Eds. M. Coudry, T. Späth, Paris, 2001, 221–247.

⁴³ **Sumner, G. V.** The Legion and the Centuriate Organization. – *Journal of Roman Studies*, 60, (1970), 67–78.

⁴⁴ **Pallottino, M.** Servius Tullius à la lumière des nouvelles découvertes archéologiques et épigraphiques. – *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 121/1, (1977), 216–235.

⁴⁵ Liv., I, 42, 2–3.

⁴⁶ **Thomsen, R.** King Severus Tullius: A Historical Synthesis. Copenhagen, 1980.

⁴⁷ Тит Ливий в контекста на обърканите сведения за реформа на Тарквиний Горди в римските войски, при която смесва в манипулите римляни и латини съобщава, че той назначава центурионите, което е изрично свидетелство, че основното следствие от реформата на Сервий Тулий е поемането на контрола върху легионите чрез назначаване на средния команден състав (Liv., I, 52, 6).

⁴⁸ Athen., VI, 106 p. 273f.

⁴⁹ Sall., Bell. Catil., 51, 38.

⁵⁰ **Stary, P. F.** Foreign Elements in Etruscan Arms and Armour: 8th to 3rd centuries B.C. – *Proceedings of the Prehistoric Society*, 45, (1979), 179–206.

⁵¹ Хоплитският панолий и съответно хоплитската фаланга се налагат в Елада първо в Пелопонес.

⁵² Liv., I, 49–60; Dio Cass., III, 12.

⁵³ Liv., I, 49, 9.

⁵⁴ **Wiseman, T. P.** The Legend of Lucius Brutus. – In: *The Roman Historical Tradition: Regal and Republican Rome*. Eds. J. Richardson, F. Santangelo, Oxford: Oxford University Press, 2014, 129–146, p. 142–144.

⁵⁵ **Glinister, F.** Politics, Power, and the Divine: The Rex Sacrorum and the Transition from Monarchy to Republic at Rome. – *Antichthon*, 51, (2017), 59–76.

⁵⁶ Liv., II, 9, 1–3; **Martínez-Pinna, J.** Apuntes sobre la intervención de Porsenna en Roma. – In: *Corollari. Scritti di antichità etrusche e italiche in omaggio all'opera di Giovanni Colonna*. Ed. D. F. Maras, Pisa, 2011, 56–60.

⁵⁷ **Gagé, J.** Une consultation d'haruspices: sur les tabous étrusques de la statue dite d'Horatius Cocles. – *Latomus*, 32, 1973, 3–22.

⁵⁸ **Ridley, R. T.** Lars Porsenna and the Early Roman Republic. – *Antichthon*, 51, (2017), 33–58.

⁵⁹ **Scevola, M. L.** Conseguenze della deditio di Roma a Porsenna. – *Rendiconti. Classe di lettere e scienze morali e storiche. Istituto lombardo. Accademia di scienze e lettere*, 109, (1975), 3–27.

⁶⁰ Tac., Hist., III, 72, 1; Plin., NH, XXXIV, 139.

⁶¹ **Ridley, R. T.** The Puzzles of Porsenna. – *Studi Etruschi*, 88, (2015), 77–95.

⁶² Dion. Hal., Ant. Rom., V, 35, 1.

⁶³ **Gagé, J.** Les otages de Porsenna. – *Latomus*, 201, (1988), 236–245.

⁶⁴ Liv., II, 13, 1–4.

⁶⁵ **Jannot, J.-R.** L'Étrurie intérieure de Lars Porsenna à Arruns le Jeune. – *Mélanges de l'école française de Rome. Antiquité*, 100/2, (1988), 601–614, p. 608.

⁶⁶ Liv., II, 14, 5–8; Dion. Hal., Ant. Rom., V, 36.

⁶⁷ Liv., II, 14, 8.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES

Извори

Athenaeus Naucratis. *Dipnosophistarum libri XV.* Hrsg. v. G. Kaibel, Lipsiae, 1923–1927.

Cassii Dionis Cocceiani. *Historiarum Romanarum quae supersunt.* Vol. I – V. Ed. U. P. Boissevain. Berolini: Weidmannos, 1895–1931.

Dionysi Halicarnasensis. *Antiquitatum Romanorum quae supersunt.* Ed. C. Jacoby. Supplementum indices continens, Lipsiae: Teubner, 1925.

Titus Livus. *Ab urbe condita libri.* Editionem primam curavit G. Weissenborn, editionem alteram quam curavit M. Mueller. Vol. 1–2, Lipsiae: Teubner, 1906–1909.

C. Plini Secundi. *Naturalis Historiae Libri XXXVII.* Ed. C. Mayhoff. Vol. V. Libri XXXI–XXXVII, Lipsiae, Teubner, 1897.

C. Sallustius Crispus. *Catilina, Iugurtha, Fragmenta Ampliora.* Ed. A. Kurfess, Lipsiae: Teubneri, 1957.

P. Cornelii Taciti. *Libri qui supersunt.* Ed. E. Koestermann. Tom. II. Fasc. I. *Historiarum libri,* Stutgardiae: Teubner, 1969.

Cornelii Taciti. *Libri qui supersunt. Tomus I. Pars 1. Ab excessu Divi Augusti libri I – VI.* Ed. K. Wellesley, Stutgardiae: Teubner, 1992.

Литература

Bessone, L. *La gente Tarquinia.* – *Rivista di filologia e di istruzione classica*, 110, (1982), 394–415.

Bianchi, E. *La Cloaca Maxima dalla Suburra al Foro Romano.* – *Studi Romani*, LVII, (2009), 89–125.

Bianchi, E. “Foro Romano”. *L’intervento dei Tarquini prima della “Cloaca Maxima”.* – *Studi Romani*, LVIII, (2010), 3–26.

Bianchi, E. *L’opera idraulica dei Tarquini. Nuove indagini sui resti del condotto nel Foro Romano e ipotesi sul percorso fino al Tevere.* – In: *Opere di regimentazione delle acque in età arcaica. Roma: Grecia e Magna Grecia, Etruria e mondo italico.* Eds. E. Bianchi, M. D’Acunzio, Roma, Edizioni Quasar, 2020, 461–546.

Bremmer, J. *The Suodales of Poplios Valesios.* – *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 47, (1982), 133–147.

Briquel, D. *Une vision tarquinienne de Tarquin l’Ancien.* – *Studia Tarquiniensia*, (1988), 13–32.

Briquel, D. *Le témoignage de Claude sur Mastarna/Servius Tullius.* – *Revue Belge de Philologie et d’Histoire*, 68/1, (1990), 86–108.

Carandini, A. *Re Tarquinio e il divino bastardo. Storia della dinastia segreta che rifondò Roma,* Milan, 2010.

Cifani, G. *Visibility Matters. Notes on Archaic Monuments and Collective Memory in Mid-Republican Rome.* – In: *Omnium Annalium Monumenta: Historical Writing and Historical Evidence in Republican Rome.* Eds. K. Sandberg, C. Smith, Leiden: Brill, 2018, 390–403.

Cornell, T. *La guerra e lo stato in Roma arcaica (VII–V sec.).* – In: *Alle Origini di Roma.* Ed. E. Campanile, Pisa, 1988, 89–100.

Cornell, T. *The Beginnings of Rome. Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000 – 264 B.C.).* London–New York: Routledge, 1995.

Cristolani, M. Ricerche sulle pitture della Tomba Fran Eois di Vulci: i fregi decorativi. – *Dialoghi di Archeologia*, 1, (1967), 186–219.

D’Agostino, B. Military organization and social structure in archaic Etruria. – In: *The Greek City. From Homer to Alexander*. Eds. O. Murray, S. Price, Oxford, 1990, 59–82.

Di Fazio, M. Mercenari, tiranni, lupi: Appunti sparsi sulla mobilità di gruppi armati nell’Italia antica. – *Annali. Della fondazione per il museo “Claudio Faina”*, XX, (2013), 195–212.

Fiori, R. “Gefolgschaften” e diritto di associazione e Roma Arcaica (VIII – V sec. a.C.). – In: *Societas – Ius. Munuscula di allievi a Feliciano Serrao*, Napoli, 1999, 100–158.

Forsythe, G. Army and Centuriate Organization in Early Rome. – In: *A Companion to the Roman Army*. Ed. P. Edkamp, Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2007, 24–41.

Gagé, J. Une consultation d’haruspices: sur les tabous étrusques de la statue dite d’Horatius Cocles. – *Latomus*, 32, (1973), 3–22.

Gagé, J. Les otages de Porsenna. – *Latomus*, 201, (1988), 236–245.

Gantz, T. N. The Tarquin Dynasty. – *Historia*, 24, (1975), 539–554.

Glinister, F. Politics, Power, and the Divine: The Rex Sacrorum and the Transition from Monarchy to Republic at Rome. – *Antichthon*, 51, (2017), 59–76.

Grandazzi, Al. The Foundation of Rome. Myth and History, Ithaca–London, 1997.

Guittard, Ch. Le songe de Tarquin (Accius, “Brutus”, fr. I-II, S.R.F., Klotz). – In: *La divination dans le monde étrusco-italique*. vol. II, Tours, 1986, 47–68.

Hall, J. R. From Tarquins to Caesars: Etruscan Governance at Rome. – In: *Etruscan Italy. Etruscan Influences on the Civilizations of Italy from Antiquity to the Modern Era*. Ed. J. R. Hall, Provo, Utah, 1996, 149–189.

Hannot, J. Armement, tactique et société. Réflexions sur l’exemple de l’Étrurie archaïque. – In : *Arte militare e architettura nuragica*, Stockholm: Frizell, 1991, 73–81.

Hermón, E. Le Lapis Satricanus et la colonisation militaire au début de la République. – *Mélanges de l’Ecole française de Rome. Antiquité*, 111/2, (1999), 847–881.

Humm, M. Servius Tullius et la censure: élaboration d’un modèle institutionnel – In: *L’invention des grands hommes de la Rome antique. Die Konstruktion der grossen Männer Altroms*. Eds. M. Coudry, T. Späth, Paris, 2001, 221–247.

Jannot, J.-R. L’Étrurie intérieure de Lars Porsenna à Arruns le Jeune. – *Mélanges de l’école française de Rome. Antiquité*, 100/2, (1988), 601–614.

Linke, B. Von der Verwandtschaft zum Staat. Die Entstehung politischer Organisationsformen in der frühromischen Geschichte, Stuttgart: Steiner, 1995.

Malloch, S. The tradition about the mons Caelius. – *Hermes*, 146/4, (2018), 454–469.

Martínez-Pinna, J. La introducción del ejército hoplítico en Roma. – *Italica*, 16, (1982), 33–44.

Martínez Pinna, J. La tradición sobre el origen de Tarquinio Prisco. – In: *Atti II Congresso Internazionale Etrusco. I. Suppl. di Studi Etruschi*, Roma, 1989, 129–145.

Martínez-Pinna, J. Aspectos de cronología romana arcaica A propósito de la lista real. – *Latomus*, 48/4, (1989), 798–816.

Martínez-Pinna, J. Tarquinio Prisco, Madrid, Ediciones Clásicas, 1996.

Martínez-Pinna, J. Apuntes sobre la intervención de Porsenna en Roma. – In: *Corollari. Scritti di antichità etrusche e italiche in omaggio all’opera di Giovanni Colonna*. Ed. D. F. Maras, Pisa, 2011, 56–60.

Maurice, L. Amici Et Sodales: an Examination of the Double Motif in Plautus. – *Mnemosyne*, 56/2, (2003), 164–193.

Miano, D. Dionysius of Halicarnassus, Theopompus, and the Historical Marvel: The Rhetoric of Myth and the Myth of Rhetoric. – In: *Myth and History in the Historiography of Early Rome*. Eds. D. Miano, T. Cornell, N. Meu, Leiden: Brill, 2023, 34–63.

Meyer, J. C. Pre-Republican Rome: An Analysis of the Cultural and Chronological Relations 1000 – 500 B.C., Odense, 1986.

Migliorati, G. Forme politiche e tipi di governo nella Roma etrusca del VI secolo a.C. – *Historia*, 52, (2003), 39–66.

Musti, D. Etruria e Lazio arcaico nella tradizione (Demarato, Tarquinio, Mezenzio). – *Quaderni del Centro di studio per l'archeologia etrusco-italica*, 15, (1987), 139–153.

Naso, A. The Etruscans in Lazio. – In: *The Etruscans Outside Etruria*. Ed. G. Camporeale, Los Angeles, 2004, 220–235.

Nilsson, M. The Introduction of Hoplite Tactics of Rome. – *Journal of Roman Studies*, 19, (1929), 1–11.

Ogilvie, R. M. Early Rome and the Etruscans, London, Fontana Paperbacks, 1983.

Pallottino, M. Servius Tullius à la lumière des nouvelles découvertes archéologiques et épigraphiques. – *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 121/1, (1977), 216–235.

Pallottino, M. The Origins of Rome: A Survey of Recent Discoveries and Discussion. – In: *Italy before the Romans: The Iron Age, Orientalizing, and Etruscan Periods*. Eds. D. Ridgway, F. Ridgway, London, 1979, 197–238.

Palombi, D. Cloaca Maxima. Tra archeologia, topografia e storia. – In: *Opere di regimentazione delle acque in età arcaica. Roma, Grecia e Magna Grecia, Etruria e mondo italico*. Eds. E. Bianchi, M. D'Acunto, Roma: Edizioni Quasar, 2020, 561–570.

Piel, Th. Des contingents étrusques en Méditerranée occidentale: mercenaires ou forces d'intervention civiques?. – In: *Mercenariat et service étranger. Centre d'histoire et de prospective militaires*, Pully, 2010, 23–40.

Polia, M. Imperium: origine e funzione del potere regale nella Roma arcaica, Rimini, 2001.

Rasmussen, T. The Tarquins and “Etruscan Rome”. – In: *Gender and Ethnicity in Ancient Italy*. Eds. T. Cornell, K. Lomas, London, Accordia Research Institute, 1997, 23–30.

Rawlings, L. Condottieri and clansmen: early Italian raiding, warfare and the state. – In: *Organised Crime in Antiquity*. Ed. K. Hopwood, London, 1999, 97–127.

Ridgway, D. Demaratus of Corinth and the Hellenisation of Etruria. – In: *From the pillars of Hercules to the footsteps of the Argonauts*. Eds. A. Hermay, G. Tsatskheladze, J.-P. Morel, Leuven–Paris: Peeters, 2012.

Ridley, M. The Enigma of Servius Tullius. – *Klio*, 57, (1975), 147–177.

Ridley, R. T. Lars Porsenna and the Early Roman Republic. – *Antichthon*, 51, (2017), 33–58.

Ridley, R. T. The Puzzles of Porsenna. – *Studi Etruschi*, 88, (2015), 77–95.

Rosenstein, N. Phalanges in Rome? – In: *New Perspectives on Ancient Warfare*. Eds. G. Fagan, M. Trundle, Leiden–Boston: Brill, 2010, 289–303.

Ross Holloway, R. Cneve Tarchunies Rumach. – *Classica*, 7–8, (1994–1995), 101–110.

Saulnier, C. L'armée et la guerre dans le monde étrusco-romain (VIIIe–IVe s.), Paris, Diffusion de Boccard, 1980.

Scevola, M. L. Conseguenze della deditio di Roma a Porsenna. – *Rendiconti. Classe di lettere e scienze morali e storiche. Istituto lombardo. Accademia di scienze e lettere*, 109, (1975), 3–27.

Schultze, C. Dionysius of Halicarnassus and Roman Chronology. – Proceedings of the Cambridge Philological Society, 41, (1995), 192–214.

Scullard, H. H. The Etruscan Cities and Rome, Baltimore–London: The Johns Hopkins University Press, 1998.

Small, J. P. The Tarquins and Servius Tullius at Banquet. – *Mélanges de l'école française de Rome*, 103, (1991), 247–264.

Small, J. Hats Off: The Entry of Tarquinius Priscus into Rome? – *Etruscan Studies*, 8, (2001), 131–151.

Sommella, A. M. “La grande Roma dei Tarquini”. *Alterne vicende di una felice intuizione.* – *Bullettino della Commissione Archeologica Comunale di Roma*, (101), 2000, 7–26.

Spivey, N., Stoddart, S. *Etruscan Italy: An Archaeological History*, London: B. T. Batsford, 1990.

Stary, P. F. Foreign elements in Etruscan arms and armour: eighth to third centuries B.C. – Proceedings of the Prehistoric Society, 45, (1979), 179–206.

Stibbe, C. M. *Lapis Satricanus: Archaeological, Epigraphical, Linguistic, and Historical Aspects of the New Inscription from Satricum*, Gravenhage: Staatsuitgeverij, 1980.

Sumner, G. V. The Legion and the Centuriate Organization. – *Journal of Roman Studies*, 60, (1970), 67–78.

Terrenato, N. *The Early Roman Expansion into Italy: Elite Negotiation and Family Agendas*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Thomsen, R. *King Severus Tullius: A Historical Synthesis*, Copenhagen, 1980.

Torelli, M. Colonizzazioni etrusche e latine di epoca arcaica: un esempio. – In: *Gli Etruschi e Roma. Atti incontro di studio in onore di M. Pallottino*, Rome, Bretschneider, 1981, 71–82.

Wiseman, T. P. The Legend of Lucius Brutus. – In: *The Roman Historical Tradition: Regal and Republican Rome*. Eds. J. Richardson, F. Santangelo, Oxford: Oxford University Press, 2014, 129–146.